הרב מיכאל דייטש

בדין הרגיל למכור חמצו לנכרי בכל שנה*)

יש מקשין על היתר המכירה הנהוג לעשות בזמנינו משיטת רב עמרם גאון (אוצה"ג פסחים כח.), שהביאוהו כמה ראשונים (מאירי, ת' הרמב"ן, ונימוק"י פסחים ו., מהר"ם חלאווה שם לא:), דס"ל שחז"ל לא התירו למכור לגוי בדרך קבע מידי שנה בשנה, אלא רק אם מזדמן לו בדרך מקרה מכירה זו הותר חמצו לישראל, וכ"כ גם הריטב"א (פסחים כא.), ואוהל מועד (ב' ט'). וס"ל למקשין אלו דכיון שהב"י לא ראה דברי ראשונים אלו (שהמוקדם בהם נדפס רק בשנת תרכ"ד) י"ל דאם היה רואה דבריהם היה חוזר בו ואוסר לקיים את המכירה מידי שנה, ובפרט כפי שנעשית בזמנינו, שאין מכניסים לרשות הקונה ואין מוסרים המפתח וכו'.

וראה בס' טל חיים (פסח, סי' ט') שהאריך בסוגיא זו, ולדעתו פשטות דעת הראשונים כשיטה זו ודלא כהבנת האחרונים לדורותיהם[א], ולכך מסיק הלכה למעשה לאסור עשיית מכירת חמץ, וכל אדם צריך לבער את כל החמץ שברשותו בלא עצה והערמה, ע"ש בדבריו.

אולם באמת נראה דאף אם אכן כדבריו ששיטה זו היא הפשוטה בראשונים אינו ברור שתהיה הלכה כדבריהם, דבשלמא לעניין הלכה מקומית, כשלא היתה לפני הב"י דעת הראשונים, יש מקום לבעל הוראה לסמוך על דברי הקדמון,

*) כהשלמה למאמר הקודם, הדין בעניין המנהג להימנע מקניית מוצרי חמץ שנמכרו לגוי, ומברר שמשורת הדין אין מקום להחמיר בזה, נוסיף ונדון עוד הדין של מכירת החמץ לגוי מידי שנה בשנה אם יש לה ע"מ לסמוך, שיש בבני זמנינו הנוטים לומר שאחר שנמצאו בספרי הגאונים והראשונים שהיתר המכירה אינו נאמר אלא למי שאינו רגיל בכך שוב אין לסמוך להלכה על דברי הפוסקים שהתירו לנהוג למכור את החמץ בכל שנה ושנה, והוסיפו לזה עוד ראיות וקושיות שונות מדברי הראשונים ומשינויי אופי המכירה בדורות המכירה.

א). ע"ש שהאריך להציע פירושו בסוגיא ובדברי הראשונים, ומתוך זה הקשה על התה"ד, ור"ל דאף הב"י היה מפרש אחרת אם היה יודע שגירסת הבה"ג היא גירסת ראשונים רבים בברייתא, ועוד העיר על השינויים שנעשו במכירה, שאין מוציאים את החמץ מהבית, ואין אפשרות אמיתית שהגוי ישאר עם החמץ אחר הפסח. ועל כל אלו בא הבירור דלקמן המציע את הבנת הסוגיא והראשונים כמשמעם, וממילא מתבטלים טענותיו למעיין בהם.

בטענה שאם היה הב"י רואה את דבריו היה חוזר בו[ב], אבל כאן, שמדובר בהלכה שנהגו בה בכל קהילות אשכנז במשך מאות בשנים (עיין במאמר בגליון הקודם נספח א'), וכל הפוסקים האחרונים לדורותיהם הסכימו ונהגו ופירשו דכל שמוכר בלא תנאי בגוף המכירה אין בו שום איסור, בכל כהאי גוונא נראה דהסכמת כל הפוסקים עדיפה על שיטה שנמצאה בראשונים המחדשת הגבלה בדין זה[ג]. וראיה לדבר, דאף אחר שנדפסו ספרי ראשונים אלו לא העלה אף פוסק בדעתו שמא כל עיקר דין המכירה בטעות יסודו [והמ"ב הזכיר מספריהם במקומות רבים, גם בהלכות פסח, והערוה"ש תמ"ח ט"ו-ט"ז האריך הרבה לפרש את הברייתא ולא הזכיר מדבריהם, וכן שאר גדולי דורו עד זמנינו. ועיין בלשון המגיה על המהר"ם חלאווה שכתב על דבריו "חידוש עצום, ואין זו דעת רוב הפוסקים, המתירים למכור חמצו בכל שנה"], ונראה דזה הוה כסוגיין דעלמא שקבעה ההלכה, ואין לנו לחוש עוד לדעת ראשונים אלו.

וכ"ז הוא אף אם נאמר דאחר שנמצאו דבריהם מסתבר שכל הראשונים הסכימו לדעתם וזו היא המסקנה הפשוטה העולה מן הסוגיה, אולם בנידו"ד נראה שנטיית הסוגיא היא **שלא** לקבל דבריהם להלכה, ומכמה טעמים:

ב). והוא ע"פ מש"כ הרמ"א בחו"מ סי' כ"ה (ע"פ דברי המהרי"ק), וז"ל "כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר, והם מפורסמים, והפוסקים האחרונים חולקים עליהם, כמו שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים, הולכים אחר האחרונים, דהלכה כבתראי מאביי ורבא ואילך. אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר, ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריכים לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואי הוי שמיע להו הוי הדרי בהו".

ג). כמובן אין כאן המקום לדון בכללי ההלכה, ונציין רק שמצינו בגמ' שמשקל הדעות להלכה אינו נקבע רק ע"פ גדולת האומר אלא גם מהשתייכותו אלינו, וכעין שמצינו גבי מרא דאתרא, תלמיד לרבו, אדם הקרוב לשמועות רב מסויים [וכדאמרו בכמה מקומות אתון דמקרביתו וכו'], והטעם נראה שדעה הנמסרת ממי שעומד כמוסר התורה בעבורינו מכרעת יותר משאר דעת גדולי התורה החלוקים עליו, וכמו"כ בנידו"ד נראה שמשקל דעות הראשונים שהוכרו ושימשו במשך הדורות כרבותינו מכריע יותר מדעת כמה ראשונים שנמצאו עתה, וכן ידוע בדרכי ההלכה שלא הרי דעה המוזכרת בפוסקים המקובלים כהמג"א פמ"ג ח"א ומ"ב כהרי דעה המוזכרת בספרי השו"ת למיניהם, אע"פ שפעמים רבות גדולים הם מהם בתורתם, וכן בדורנו לא הרי דעת הרבנים שנתפשטו הוראותיהם בעמ"י כהרי שאר הגדולים שכמעט אין מבקש לחידושיהם בהלכה, וזה גם העומד בבסיס בחירת הב"י את דעת ג' הראשונים המכריעים את ההלכה לדעתו, ואכמ"ל [אבל אין הדבר מוסכם אצל הפוסקים, ובספר המשנה ברורה משמע שלא נקט כן].

א. אין מובן היטב מה חילוק יש בין הערמה הנעשית בדרך מקרה להערמה קבועה, אחר שבשני המקרים הגוי יודע ומבין היטב שאין קניינו אלא לצורך החזרתו לאחר הפסח. ומשמע לכאו' שחלוקים הם בדרך לימודם את הברייתא מדעת כל הראשונים האחרים, שפירשוה באופן אחר, ולדידם אין חילוק בין רגיל לשאינו רגיל.

ב. ראשונים רבים עד אין מספר העתיקו את דין התוספתא למעשה [חלקם כפסקי דין מהתוספתא וחלקם כהוראה למעשה] בלא להוסיף הגבלה זו, אע"פ שמסתבר שיהיו מקומות או אנשים שישתמשו בעצה זו מידי שנה בשנה [וכפי שאכן הזכירו כבר בכמה ראשונים, וכדלקמן].

ג. חלק מן הראשונים כתבו להדיא שדין זה נוהג גם במי שמוכר כל שנה ושנה, ואחר שמצאנו כן להדיא בדבריהם מסתבר שגם מי שסתם הדין הסכים לדבריהם, ולא עלה בדעתו להגביל הדין לדרך מקרה בלא לפרשו [ויתר על כן, שמצאנו לשני ראשונים שהעתיקו את תשובת רב עמרם גאון והשמיטו תנאי זה, וסמך יש כאן דלא ס"ל תוספת חידוש זה]. ונפרט הצדדים היטב.

זה לשון התוספתא פ"ב ה"ו: "ישראל וגוי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל, הרי זה מוכרו לנכרי, ונותנו במתנה, וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח, ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה". ובה"ז "רשאי ישראל שיאמר לנכרי עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא אצטרך ואבוא ואקח ממך אחר הפסח".

והנה המובן הפשוט מן הברייתא דבאו חז"ל להורות היתר או עצה מה יעשה אדם הצריך לחמצו לאחר הפסח [כיון שבא בספינה וצריך להכין אוכל מבעוד מועד] בלא לעבור על איסור חמץ ובלא שיאסר חמצו באכילה[ד], ולזה ביארו דיכול לבוא לנכרי המכירו, ויציע לו לקנותו או לקבלו במתנה באופן כזה שיבין

ד). וזהו תמיהת הב"י (סי' תמ"ח) על הבה"ג שהוסיף "ובלבד שלא יערים", ותמה וז"ל "ואיני מבין דבריו, דהא שרי ליתנו לגוי במתנה ולחזור וללקחו אחר הפסח, ואין לך הערמה גדולה מזו, ואפילו הכי שריא מאחר שמוציאו מרשותו לגמרי" [עוד בדברי הב"י לקמן הערה סג].

היטב[ה] שטעם הקניין הוא כדי להחזירו לאחר הפסח, וכיון שמתכוין להקנותו לו בקניין גמור אין החמץ נאסר בהנאה ויכול לחזור וליקח ממנו אחר הפסח[ו].

והדין הנלמד מן הברייתא הוא שבמקום הצורך[ז] **התירו חז"ל להערים** באיסור חמץ ולהשאירו ברשותו ע"י עצה זו, ולא הגבילו את ההערמה אלא שלא יאמר להדיא שדעתו לקנות ממנו לאחר הפסח[ח], ומה שהתנו שיהיה במתנה גמורה אינו בא לאפוקי הערמה, מכיוון שזה כל עיקרו של הקניין כאן, אלא עניינו להדגיש

ה). מהאזהרה "ובלבד שיתנהו לו במתנה גמורה", וממה שאמרו "וחוזר ולוקחו" כדבר ברור מבואר שמובן בין שניהם שהמשך המעשה יהיה בהקנאה חוזרת אחר הפסח [והיינו שאין לפרש דהיתר הברייתא הוא להביא לו מתנה בתקווה שיסכים להחזיר לו לאחמ"כ (וגם עלול להבין שמחמת ההכרח הוא מחליט להקנות לו באמת), דמלשון הברייתא משמע שההקנאה החוזרת היא חלק מהתהליך. ואין לפרש דקמ"ל שמותר לקחתו מהנכרי אם נתנו מתחילה במתנה גמורה, דאם זה קמ"ל היה צ"ל בלשון דיעבד - ישראל שנתן חמצו לנכרי קודם הפסח, אחר הפסח יכול לחזור וליקח ממנו, ובלבד שנתנו וכו', ומהלשון לכתחילה שנקטו משמע דתחילת נתינתו הוא על דעת נטילתו].

ו). וזו לשון הערוה"ש (תמ"ח טו-טז) בבארו את התוספתא: "והנה זה שרשאי למכור וליתן במתנה קודם זמן איסורו אין בזה רבותא כלל, וא"צ להשמיענו, ולמה לא יהיה רשאי למכור וליתן, אלא דהרבותא הוא דאע"פ שהא"י מבין דאין כוונתו בשביל שרוצה למכור אלא כדי להנצל מאיסור חמץ, ומבין מדעת הישראל דכוונתו לקנות ממנו בחזרה אחר הפסח, ומסתמא יתן לו ריוח, וא"כ אינה אלא הערמה בעלמא ואסור, קמ"ל דמ"מ מותר, וזהו שהזהירו לענין מתנה שיתנו לו מתנה גמורה, כלומר דבמכר שמקבל מעות ועושה קנין ממילא דמכירה היא, אבל מתנה שאינו מקבל מעות, ויכול להיות שבלבו לא נתכוין כלל למתנה גמורה ויעבור בב"י לזה הזהירו שיכוין למתנה גמורה".

"ובדין השני השמיענו רבותא יותר, דאלו בדין הראשון אינו מזכיר לו כלל שיכול להיות שיקנה ממנו בחזרה אחר הפסח, אלא שמבינים בעצמם לפי הענין שכוונתו כן, ובדין השני קמ"ל **שאפילו יכול להגיד לו כן**, ולפתותו שיקנה יותר מכדי צרכו, ושיקנה רק ממנו. ורק שלא יגיד לו לחלוטין שבהכרח להיות כן, דזה וודאי אסור. ואף על גב דכשאומר לו קח במאתים, קח מישראל, שמא אצטרך ואקח וכו', הוה ג"כ כמפורש, מ"מ אין זה מפורש ממש, ולענין דינא הוה מכירה טובה. ולפ"ז המכירת חמץ שלנו יש לה יסוד נכון מתוספתא וירושלמי וכל הפוסקים", עכ"ל.

[וראה במאמר הקודם נספח א' בדעת הבכור שור, שאע"פ שראה במכירה הערמה ברורה ביותר היה פשוט לו ללמוד מן הברייתא להתירה, וכהבנת הב"י וכל הפוסקים דזה גופא מה שבאו בברייתא להשמיענו].

ז). לא מבואר בברייתא שלא התירו אלא במקום הצורך אלא שהדוגמא שנקטו היא של מי שבא בספינה שהוא מקום צורך, ואין ידוע מה טעם נקטו אופן זה, אם להורות שלא התירו להשתמש בעצה זו בלא צורך גדול [ושם בספינה מוכרח הוא לזה כדי שיהיה לו צידה לדרך], או להורות שאין היתר אלא בדרך מקרה אבל לא בדרך קבע [ומי שרגיל לבוא בספינה לא יהיה לו היתר זה], או שמא במציאות זמנם לא

שאין היתר זה מועיל אלא אם הוא מתכוין לקניין גמור, אבל אם דעתו רק ליתנו בידו ולקבלו אחר הפסח אינו מועיל כיון שלא היה של הנכרי[ט].

וכיון שכל עיקר דין זה מיירי באופן ששני הצדדים **יודעים** שהקניין אינו אלא לזמן מועט, ואחר הפסח יחזיר לו את החמץ, ובכל זאת התירו זאת חז"ל, אם הישראל מתכוין להקנותו בהקנאה גמורה, אין מובן כ"כ הטעם לחלק בין אם עושה כן בדרך מקרה לבין אם עושה זאת מידי שנה בשנה, מאחר שסו"ס מתכוין להקנות לו באמת. ולא מסתבר לומר שכאשר הוא עושה זאת מידי שנה בשנה

הורגלו או לא הוצרכו להשתמש בעצה זו של מכירת החמץ לגוי, ולכן לא השתמשו בעצה זו אלא באופנים שמוכרח להכין מאכלו קודם הפסח, ולפי"ז אם ישתנו הזמנים ויהיה צורך למכור את החמץ בכל שנה ושנה יהיה מותר.

[ובזמנם שלא היו אמצעי איכסון והקפאה היו רגילים להכין כמות מועטת של חמץ ולאוכלו בזמנו ולא היו רגילים להשאיר דברי מאפה זמן מרובה, וגם אם הזדמן שנשאר לו חמץ לא היה לו הפסד גדול אם היה מוכרו בשוק מעט קודם הפסח (וכעין שמצינו בגמ' פסחים י"ג ע"א גבי יוחנן חקוקאה שהפקידו אצלו שקי חמץ והורו לו למכור את החמץ רק בשעה חמישית), ולכן לא הוזקקו לעצות אלו, וגם בזמן הראשונים כמעט ולא השתמשו בעצה זו, ורק בזמן האחרונים שהתרבה מסחר היי"ש שא"א למוכרו כולו קודם הפסח נצרכו למכור לנכרי כדין הברייתא, ובארצות המזרח שלא היה צורך זה לא נהגו במכירה זו עד הדורות האחרונים].

וממה שהראשונים כתבו את דין הברייתא בסתמא בלא לחלק בסוג הצורך, וחלקם אף למדו מהברייתא את דין המכירה למעשה, וחלקם אף כתבו שניתן לקיים מכירה זו בכל שנה ושנה [כדלקמן] ואף אחד לא דן דשמא רק במי שבא בספינה התירו משמע דאי"ז אלא דוגמא בעלמא, ואפי' הראשונים שכתבו לאסור למכור בכל שנה ושנה למדו זאת מאזהרת הברייתא 'ובלבד שלא יערים' [כמפורש בריטב"א, ולפירושם יש כאן תנאי להדיא ולא לימוד מכללא. ובאוהל מועד הוסיף את אזהרתו על המקרה של בא בספינה - ובלבד שלא יהיה רגיל בה] ולא הזכירו דיוק זה.

ועפי"ז גם אין להוכיח מהברייתא (חולין ד.) שאמרו שחמצן של עוברי עבירה [שמשהין את חמצן לאחר הפסח] מותר אחר הפסח משום שמחליפין עם הגויים, ולכאו' למה להם להחליף אם יכולים למכור את חמצן בתחילה כפי שעושים היום [ויש שהוכיח מזה לאסור את המכירה בכל שנה], דכבר נתבאר שקשה לידע את מציאות זמניהם, ובפרט אחר שלא היו נוהגים להשתמש בהיתר זה שמא לא היה ידוע, וכן אפשר שלא השאירו מתוך כוונה אלא ברשלנות וכדרך עמי הארצות שאין עושים כל דיני התורה בשלמות, ואחר הפסח דואגים להחליפן עם הגויים, ולעניין מעשה אין לנו אלא מה שמבואר בברייתא ובראשונים.

ח). ועיין במ"ב (תמ"ח כ"ג) שכתב בשם האחרונים דה"ה שמותר להבטיחו להדיא שיחזור ויקחנו לאחר הפסח, ושיתן לו רווח על כך [כן משמע במקצת ראשונים (עי' ב"ח קמ"ח ב'), אבל רוב הראשונים העתיקו בלשון שמא, ומחלקם משמע שדווקא הוא, ועיין בזה לקמן].

אינו יכול לגמור דעתו לכך, יותר מאשר כשעושה זאת בדרך מקרה - אע"פ שיודע היטב שכך יהיה[י].

והנה מתוך לשון רב עמרם גאון שם משמע שלא היו לפניו דברי התוספתא[יא], ואם כן יש לפרש שאכן לא ס"ל לרב עמרם היתר זה של מכירת הערמה, ולדעתו כל שמכוין במכירתו או מתנתו על דעת לקחתו אחר הפסח הוא בגדר הערמה ואין לזה היתר[יב], ולכן הדגיש בתשובתו שהיתר זה הוא רק אם המכירה הייתה באמת בלא כוונת הערמה ושלא עשה כן בעבר [שא"כ יש לחוש שמערים במעשיו להקנות ואח"כ לחזור וליקחנו][יג], ולפי"ז אחר שמצינו בברייתא להדיא דהתירו

ט). ואי"ז חידוש דין אלא אזהרה והדגשה. ואף בדעת כמה ראשונים שהעתיקו לשון הברייתא "ובלבד שלא יערים" יש לפרש כן, דר"ל שלא יערים לעשות מעשה קניין ואין דעתו אלא להפקדה עד אחר הפסח, אלא יקנה לו המתנה בגמירות דעת מלאה שמעתה הוא שלו לגמרי [הארכנו בזה לקמן, ושו"מ שכתב כן לפרש בכתב סופר סי' צ'].

[ומש"כ בב"י דפירוש לשון "ובלבד שלא יערים" היינו שלא יעשה בה תנאי הוא לפום הבנתו שם בדברי הרי"ו, דהבה"ג **מוסיף** לשון זו על לשון התוספתא, ולכך התקשה מה פירוש תנאי זה, אחר שכל עיקר דין הברייתא הוא להתיר קניין הערמה, ותירץ דכוונת הבה"ג היא שהמוכר לא יגביל את כוח הקניין בתנאי וכדו', שנמצא שלא הפקיע את בעלותו מן החמץ בכל צד ועניין, אבל באמת הבה"ג אינו מוסיף לשון זו אלא הוא גורס כן בדברי הברייתא, וממילא מסתבר לפרשו כמש"כ. מיהו יעויין בהגהמ"י שבת ו' אות ב', והביאו הרמ"א בהגהותיו על המרדכי (שבת רמ"ז רמ"ט), שמשמע שפירש את לשון מתנה גמורה שבא לאפוקי תנאי, והיינו קניין גמור בלא שיור כוחו בה, והביאו בתה"ד סי' ק"כ, וכן משמע ברשב"ש סי' קל"א (דכ' שאם הערים הוי דאו', ולכאו' דעתו כהרמב"ם שהביא שם, דע"י שעושה תנאי אינו נחשב כביטל את החמץ מבעלותו לגמרי, ומשמע שם שזהו פירוש התנאי שיתן במתנה גמורה ובלא הערמה)].

י). דאין תנאי בהיתר שיהיה באופן שלא ברור שהגוי יחפוץ להחזירנו, ובפשטות יבחר האדם נכרי הנאמן עליו [כ"כ הראשונים] **וסומך דעתו** באמת שיחזיר לו אחר הפסח.

יא). דמלבד שאינו מביא סייעתא לדבריו מן הברייתא הוא מוסיף שם להאריך להוכיח דחמצו של נכרי אחר הפסח מותר באכילה, ואם ראה את דברי הברייתא היה לו להביא את הדין המפורש שם. וכן רב האיי גאון שם שנשאל כעין זה ענה מסברתו ולא הזכיר דזהו ברייתא מפורשת. וע"ע בס' האורה סי' פ' שהביא תלמיד רש"י שרבו 'מצא' תוספתא המתירה למכור לנכרי, ושמא לא הייתה ידועה.

יב). ואפשר שלמד זאת מהמחלוקת של ר"י ור"ל בירושלמי (פסחים ב' ב') לגבי המפקיר חמצו אם יכול לחזור ולזכות בו אחר הפסח, דר"י אוסר משום שחיישינן להערמה ופסקינן כוותיה [ואכן בריטב"א ציין ראייה לדבריו מירושלמי זה].

יג). זה לשונו בתשובה: "וישראל שמכר חמצו לגוי או שנתנו לו במתנה גמורה, אם משך הגוי אותו, ואין שם הערמה, ואינו רגיל לעשות כן בשאר שנים אלא מאורע הוא, מותר לישראל לחזור וליקחנו אחר

מכירת הערמה אין מקום לחלק בין העושה כן מידי שנה לעושה **הערמה** פעם אחת[יד].

אבל במאירי כרך את דבריו יחד עם דברי הברייתא, דהביא את לשון התוספתא ע"פ גירסתו שכתוב "ובלבד שלא יערים", וכתב ש'משם' כתבו קצת גאונים שישראל שמכר חמצו לגוי וכו' ואינו רגיל לעשות כן בשאר שנים וכו', וכן באוהל מועד כתב את דין הברייתא יחד עם התנאי שלא יהיה רגיל בכך, ובריטב"א משמע להדיא דפירש שהתנאי של ובלבד שלא יערים מלמד הגבלה זו שכתב "ומוכר לנכרי - הוא הדין ליתנו וכו', וכן הדין בשהפקירו כראוי וכו', וכל שזכו בו הגוים קודם זמן איסורו ודאי מותר הוא לאחר הפסח כחמץ של נכרי. והכי איתא בתוספתא, ושם אמרו שרשאי לומר לגוי עד שאתה לוקח במאה קח במאתים שמא אצטרך ואקח ממך אחר הפסח ובלבד שלא יערים, אבל אם הערים והוא רגיל לעשות כן בכל שנים, למכור לגוי קודם הפסח וליטול לאחר הפסח, קנסינן ליה והוא אסור לו ולכל ישראל לאחר הפסח, שעשאוהו כאילו הוא חמץ של ישראל המופקד ברשות גוי שהוא אסור לאחר הפסח, ואף זה לפקדון נתכוין אלא שהערים, וכן הוא בירושלמי" עכ"ד.

ומשמע לכאו' בדבריהם דס"ל לפרש דמה שאמרו בברייתא "ובלבד שלא יערים" הוא ביאור על הדין כולו - שאין היתר להקנות לגוי על דעת שיחזירנו לו לאחר מכן, דזהו הערמת מכירה, ורק כאשר המקח אמיתי מותר ליקח ממנו אחר הפסח. ולדבריהם חידשה הברייתא בהלכה ו' את עצם הדין שאם נתן לגוי מותר ליקח ממנו אחר הפסח באופן שהייתה הקנאה גמורה[טו], ובהלכה ז' חידשה דאע"פ שאסרו להערים התירו לרמז לו שאפשר שירצה לחזור לקנותו אחר הפסח, דמכיון שהוא לא אומרו בלשון וודאית וכן שמא לא ירצה הגוי בכך, וממילא אם כבר עשו זאת בשנים שעברו ויודע הגוי שתפקידו אח"כ להחזיר את החמץ אין היתר, דנמצא שלא נתכוין להקנותו שיהיה שלו אלא כדי שיחזירנו לו אחר הפסח[טז].

הפסח מן הגוי, מאי טעמא, כיון דקניא גוי ומשכיה קם ליה ברשותיה" וכו'.

יד). והרי הברייתא מיירי במי שהולך בספינה, שאי"ז דבר קבוע, ובזה התנו שלא יערים.

טו). ועיין הערה סא.

טז). ועיין לקמן הערה פג, דמוכח דאין הביאור בשיטתם דס"ל שכאשר הוא רגיל בכך אין הוא גומר ומקנה, אלא הטעם הוא שלא התירו מכירה כאשר יודעים שני הצדדים שאי"ז מכירה חלוטה באמת.

ואם אכן מקור דבריהם הוא פירושם אליבא דגירסתם בברייתא [ולא מסברת עצמם], וס"ל שכלל לא הותר מכירת הערמה בחמץ, א"כ כל הראשונים[יז] שגרסו בלשון הברייתא כפי המופיע לפנינו "ובלבד שיתנהו לו במתנה גמורה" הרי שאין לפניהם תנאי כזה שלא יעשהו בדרך הערמה[יח], ולגירסתם מסתבר לפרש הברייתא כמשמעותה הפשוטה דקמ"ל **שהתירו** הערמה באיסור חמץ [ובלבד שלא יאמרנו להדיא], ולפי"ז אין מקור והכרח לחלק בין הערמה הנעשית פעם אחת להערמה הנעשית בדרך קבע[יט].

יז). כך הגירסא בירושלמי (פסחים ב' ב'), וכ"כ הרמב"ם (חמץ ומצה ד' ז'), הרא"ש (פסחים ב' ד'), המרדכי (רמ"ז תקמ"ט), פסקי ריא"ז (פסחים א' א' י"ב), ראב"ן (שו"ת סי' ז' ד"ה מצאתי), העיטור (הלכות ביעור חמץ, עמ' קכ"ו טור ב'), הרוקח (פסח סי' רס"ח), ראבי"ה (ב', פסחים, סי' תמ"ח), או"ז (ב' סי' רמ"ז), כלבו (סי' מ"ח), רבינו מנוח (חמץ ומצה ד' ז'. ופירש שם מאמר חז"ל שמותר לומר לגוי עד שאתה לוקח במנה קח במאתיים, דאף אם יאמר הגוי שכבר לקח כל צורכו מותר לשדלו ליקח ושיקנה אחר הפסח רק ממנו, כיון שלא התנה זאת במכירה), הגהמ"י (שבת ו' א'), רשב"ש (סי' קל"א), תה"ד (סי' ק"כ), רדב"ז (ה' מ"ג), והטור (סי' תמ"ח).

[ויצויין עוד שבעיטור (סוף הלכות ביעור חמץ) והרי"ץ גיאות (באוצה"ג) העתיקו את תשובת רב עמרם והשמיטו את התנאים שכתב, וכתבו רק את עיקר הדין שמותר לאכול חמץ שנמכר לגוי. ומתשובת רב האי גאון המובאת באוצה"ג (פסחים כה. בסימן קודם לרב עמרם) שגם הוא לא הזכיר איסור ברגילות אין להוכיח לכאו', דמיירי ביהודי שאומר לגוי בפסח לקנות חמץ כדי שיהיה לו לאחר הפסח, וכיון שהחמץ מעולם לא היה שלו אין טעם לאסור זאת אף ברגילות].

יח). ואכן מצאנו בכמה ראשונים שפירשו להדיא את כוונתם דמתנה גמורה באה לאפוקי שלא יתננו בהערמה [- שלא בגמ"ד] או ע"מ להחזיר וכיו"ב, חלקם מובאים לקמן, וחלקם הם לשון רש"י (קובץ שיטות קמאי פסחים כח.) "ימכור לו מכירה גמורה - שכל מה שירצה הגוי יעשה ממנו", לשון האו"ז (סי' תשמ"ח) "ובלבד שיתן לו מתנה גמורה לגוי אבל לשונו עכו"ם שאם הגוי היה רוצה היה מעכבו לעצמו", לשון המהרי"ל בהלכות פסח "מתנה גמורה - שלא ע"מ להחזיר", ובהגהמ"י (שבת ו' ב') אחר שהביא את לשון הברייתא תמה למה לא יועיל מתנה ע"מ להחזיר, שמשמע לכאו' דפשיט"ל שלשון 'מתנה גמורה' בא לאפוקי תנאי, וכן ברבינו מנוח (חמו"מ ד' ז') משמע דעניין מתנה גמורה היינו שלא יעמיד עליו תנאי, וכ"מ ברשב"ש סי' קל"א.

יט). היינו שאף אם בסברא היה מקום למצוא חילוק בזה, הרי שמאחר שמקור הראשונים אינו מסברא אלא מגירסתם בברייתא [עד שפירשה הריטב"א כתנאי המעכב, שאם עשה הערמה לא הועילה מכירתו] שוב אין מקור לחדש בדעת הגורסים בלשון הברייתא תנאי שיהיה בגמירות דעת מלאה יותר מקיום תנאי זה [ובפרט אחר ההנחה שרבים יעשו כעצתם, והיה להם להזהיר מכך להדיא, וכפי שהדגישו הראשונים שגרסו כן].

ויתר על כן, גם בדעת מקצת ראשונים[כ] שגרסו בברייתא "ובלבד שלא יערים" נראה דאין הכרח כלל לפרשם כדעת ראשונים אלו ,אלא יש לפרש בפשיטות דשלא יערים היינו שלא יביאנו לגוי בלא דעת הקנאה גמורה, וכפירוש הברייתא לפי גירסא דידן.

ויש להוכיח פירוש זה מכמה ראשונים[כא], דהנה באו"ז (פסחים סי' רנ"ו) הביא מהר"ש פלייזא שכתב לגבי העריבות [- הקערות שלשו בהם את הבצק, והיו בהם סדקים רבים עד שא"א לנקותם בלא שישאר בהם כזית חמץ] שיש לטוחן בטיט או ליתנן לגוי ולחזור ולקנותן אחר הפסח, וסיים ע"ז "על אשר כתבתי טוב לגררה היטב [או לתתה לנכרי] ולחזור ולקנותה אחר הפסח, אמת כי העולם נוהגין כן, ואעפ"כ צריך לדקדק בדבר, כי כתוב [בתוספתא] ישראל וגוי וכו' ובלבד שלא יערים - אלא יתננו לו מתנה גמורה, או ימכרנו מכירה גמורה[כב]. רשאי הישראל לומר לגוי עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא אצטרך ואקחם ממך אחר פסח".

ומבואר להדיא דפירש שהתנאי שלא יערים הוא שיתננו לו בקניין גמור, ולא שצריך המעשה להיראות כמכר חלוט לעולם, ואדרבה ממליץ להדיא על נתינה לגוי מידי שנה כדי להינצל מאיסור חמץ.

והנה לפו"ר היה נראה לפרש דמש"כ אמת וכו' ואעפ"כ ראוי לדקדק בדבר וכו' ר"ל דראוי לפקפק במה שנהגו למכור בכל שנה ושנה כיון שבברייתא איתא שיש להקנות החמץ בקניין גמור, ולפי"ז יהיה ראיה דאף מי שפירש את התנאי של

כ). מלבד המעתיקים את דברי רב עמרם גאון כתבו גירסא זו בבה"ג (הל' פסח עמ' קע"ז), שאילתות (בחלק גירסאות, פ' צו סי' צ"ב), או"ז (ח"ב סי' רנ"ו. ועיין הערה עו), רשב"א (ח"א סוס"י ע'), רבינו דוד (פסחים ו:), והשכל טוב (שמות י"ב כ').

כא). כ"ז דברים פשוטים לכאו', אבל כיון שבספר הנז' סבר לפרש לשון הערמה רק למכירה הנעשית כדי להציל מן האיסור, ואע"פ שחלה כיון שניכר בה כוונת ההערמה היא בכלל זה [ועפי"ז בנה פירושים ובניינים] ראינו מקום להאריך ולהוכיח דכאן לשון הערמה הוא למכירה הנעשית שלא בגמירות דעת מלאה וממילא אינה חלה, ולא הזהירו הראשונים שלא תהיה הערמה מהסוג הראשוניכיון [זה המשך המשפט, ור"ל שהטעם שלא הזהירו הראשונים וכו'] שהוא נגד הדין עצמו שמתיר לעשות הערמה כזו, וכדברי הב"י.

כב). מלשון 'אלא יתננו' וכו' נראה דאינו מגירסתו בברייתא אלא פירוש, ובסי' רמ"ז משמע להיפך דגירסת הברייתא הוא שיתננו במתנה גמורה, וכאן לא דקדק לכתוב את לשון הברייתא.

הברייתא שיהיה הקניין בגמירות דעת ס"ל לאסור את ההקנאה מידי שנה, אולם אחר העיון נראה דוודאי לא נתכוין לאסור מנהג זה, שהרי הוא עצמו כתב לעיל בשני מקומות שצריך למכור את העריבות ואין דרך לכתוב פסק בסתמא להיתר ולאחמ"כ להזכירו כמנהג העולם ולכתוב שאינו נכון[כג], וכן מצאתי באו"ז במקו"א (סי' תשמ"ח) שכתב בזה"ל "וכתב רבי' שמואל זצ"ל[כד] מיכן לפורע חמץ לאחר הפסח למי שהלוהו לפני הפסח שהוא מותר... והא דתניא בתוספתא, ואיתא נמי בירושלמי, ישראל וגוי שהיו באים בספינה והיה חמץ ביד ישראל, ה"ז מוכרו לנכרי ונותנו במתנה למי שירצה, וחוזר ולוקח הימנו אחר הפסח, ובלבד שיתננו לו במתנה [גמורה, אומר הוא ישראל לגוי עד שאתה לוקח במנה בוא וקח לך במאתים] שמא אצטרך ואבוא ואקח ממך אחר הפסח... הא למדת שמותר ליתן חמץ לגוי קודם הפסח, ולחזור וליקח הימנו, ואפי' בחנם אם יתן לו הגוי לאחר הפסח מותר לו לקבל, ובלבד שיתן לו מתנה גמורה לגוי - שאם הגוי היה רוצה היה מעכבו לעצמו, הכי נמי...", הרי מבואר שסתם האו"ז דאין שום איסור להקנות ולחזור ולקנות אף כל שנה ושנה[כה] אם דעתו להקנאה גמורה - שאינו משייר כוחו בה, וא"כ וודאי גם מש"כ בס' רנ"ו הוא על דרך זה, ור"ל דאמנם העולם נוהג ליתן את העריבות לגוי, וכדברי רבי שמואל, מ"מ יש לדקדק בדבר, והיינו שיש לדקדק לעשותו כדינו, כיון שבברייתא איתא שאינו מועיל אלא אם מתכוין להקנאה גמורה, ואם לא יתכוין להקנות בגמ"ד לא הועיל מידי[כו] [וכיו"ב מצינו בעוד ראשונים שהזהירו להקנות בקניין גמור, ועי' אורחות חיים סי' ג' שהזכיר מנהג הנשים להפקיד אצל הגוי, ומזה בא הר"ש פלייזא לאפוקי].

וכן רש"י כתב בתשובה (קובץ שיטות קמאי, פסחים כח.) וז"ל "ועוד השיבני על קמח שכר של ישראל שמכרו לגוי קודם הפסח... אבל כשיהודי נותן חמצו קודם

כג). דהוה ליה למימר 'אמת שכתבתי לתת לגוי', ולא על שנעשה מנהג כדבריו [שמשמע שיש לו הערה על מה שנוהגים כן בלבד].

כד). בפשטות הוא רבינו שמואל מפלייזא שכתב על הלכות הפסח, וכן במרדכי מס' פסחים מביא בשמו הרבה [ואף דין זה שיש למכור את העריבות מביא בסי' תקצ"ו, אבל לא מזכיר שם את מקורו].

כה). כן משמע בדבריו, ועוד שלומד מזה שם לגבי הפקר שיועיל ע"ש, ובפשטות הוא עצה קבועה שיוכל לעשות עם החמץ.

כו). ויש שדחה דכיון שבסי' רנ"ו הוא מצטט באורך את כל דברי הר"ש מפלייזא אין להוכיח ממה שסתם במקום אחר דזה פירוש דברי ר"ש, ובסי' הנ"ל לא נחת להעיר על דבריו אלא הביאו כלשונו.

הפסח צריך ליתנו לו במתנה גמורה, או כשימכור לו ימכור לו מכירה גמורה - שכל מה שירצה הגוי יעשה ממנו, אבל כך מותר לו לומר, מה שאני נותן לך או מוכר לך אם לא תמכרנו עד לאחר הפסח לאחרים שמא אצטרך ואקנה אותו ממך, ובלבד שלא יהיה שום הערמה. וכן מצא בתוספתא ישראל וגו' וכו' ובלבד שיתננו לו במתנה גמורה" עכ"ד. הרי מבואר שפירש את התנאי של מתנה גמורה כאזהרה שלא יערים בנתינה, אלא צריך למוכרו בלא לשייר כוחו בה כלל.

וכן רבינו מנוח (חמו"מ ד' ו') פירש ברמב"ם שכתב ובלבד שיתננו במתנה גמורה בזה"ל "אמר המפרש, כלומר שימשוך אותו הגוי ויהיה ברשותו, ולא יערים בזה כלל, וקמ"ל שכיון שמכרו סתם ולא הזכיר שהוא יקח ממנו אחר הפסח שמותר", ומבואר שלשון הערמה בא להזהיר מנתינה שאינה גמורה, וכן בב"י וב"ח (סי' תמ"ח. וכל האחרונים אחריהם) פירשו את לשון "ובלבד שלא יערים" על נתינה שאינה גמורה - שמשאיר את כוחו ובעלותו על החמץ. וכן הר"ח (פסחים כח.) כתב "ובלבד שלא יערים עליו ויתנו לו במתנה גמורה, וכעי"ז בשכל טוב (פ' בא י"ב כ') שגרס בברייתא ובלבד שלא יערים והמשיך מיד "אלא יתנהו לגוי מכירה גמורה או מתנה גמורה", ובשו"ת הרשב"ש (סי' קל"א) הביא לשון הברייתא והרמב"ם שיתננו במתנה גמורה והמשיך "על כן אם לא הערים מותר"[כז] [וכן בסי' תמ"ח כתב לשון הערמה להקנאה שאינה גמורה].

עוד יש להוכיח כן מפירוש כמה ראשונים (רמב"ן, רבינו דוד, הר"ן, פסחים כא.) שפירשו טעמם של ב"ש שאסרו למכור את החמץ לגוי קודם הפסח משום שב"ש "חשו להערמה", ובוודאי שההערמה שחשו לה איננה מכירה שחלה כדינה - אלא שניכר שהיא נעשית כדי להיפטר מחובת הביעור, דבכה"ג אין איסור דאורייתא והיכן גזרו ע"ז, וכן אינו נראה שחידשו לגזור כל מכירה לגוי אטו איסור דרבנן זה, אלא וודאי ההערמה שחשו לה היא שאם נתיר מכירה לגוי יהיו אנשים שימכרו חמצם לגוי שלא בגמ"ד ואין כאן מכירה ונמצאו עוברים בהחזקת חמץ

כז). ומה שסיים דאין חילוק בין מכירו לשאין מכירו אם אין שם הערמה ניכרת, כוונתו אם לא אמר במפורש שיקח ממנו אחר הפסח, וכגירסת הראשונים שהיתר הברייתא הוא לומר שמא אקח ממך, ובכה"ג אע"פ שיודע שיחזיר לו [דזהו מכירו] כיון שהציור החיצוני של המכירה נעשה באופן מוחלט התירו.

בפסח, אבל ב"ה לא גזרו כן והתירו לסמוך על האנשים שיתכוונו במכירתם מכירה גמורה[כח].

וכ"ז הוא העולה בפשיטות מדברי הראשונים, ולפי"ז אין שום הכרח להעמיס בדעתם תנאי חדש שלא יעשה כן בקביעות מידי שנה[כט], ודלא כמשמעות הברייתא, ודלא כמשמעות עצמם שסתמו הדינים אע"פ שמסתבר שיהיו שיעשו כן מידי שנה.

ויתר על כן, מצאנו בכמה ראשונים **שכתבו להדיא לנהוג למכור או לתת לגוי בקביעות מידי שנה,** והם המהרי"ל (הל' ל' יום קודם הפסח) שכתב [בשם רבו מהר"ש] וז"ל "וגם בלא אחריות יש לו לישראל להתנות בפירוש שיתנו לגוי במתנה גמורה, ואז אם מעכבו הגוי עד אחר הפסח מותר הישראל לחזור ולקנותו", וכן שם "וכל דבר שרגילין לתת לגוים כדי שלא יעבור עליו בפסח, כגון שכר שקורין ביר או חלת דבש שקורין לעקו"ך, צריך ליתן במתנה גמורה כדפי' לעיל", ומבואר בדבריו שהיה מנהג במקומו להביא את כל החמץ שברשותו לנכרי, ולא השתדלו לגמור החמץ.

וכן בלקט יושר (ח"א עמ' עג) כתב תלמידו להתיר כיו"ב, וז"ל "ומותר ליתנם לגוי במתנה, אע"פ שיודע הישראל שהגוי יתנהו לו לאחר הפסח, לשנה אחרת אמר אפי' חמץ גמור מותר להשהותו בזה העניין", ועשע"ב.

כח). ובספר הנז' כתב ג"כ שמשמע בדבריהם שהאיסור מדאו', ולשיטתו הוכיח מזה שדעתם דאפי' **איסור דאו'** יש במכירה שיש בה הערמה הניכרת, ור"ל דס"ל כדעת הרמב"ם אליבא דפירושו המחודש שם, דס"ל שיש במכירה כזו איסור דאו', אולם נראה דאין הכרח כלל לדבריו בפשט הרמב"ם, ואכמ"ל.

ושוב הראוני בלשון הר"ן שמשמע שב"ש גזרו אטו מכירה של הערמה ע"ש.

וכן מה שכתב שם להוכיח מדבריהם בדעת ב"ה אינו ראיה לפי פירוש זה, ואף לפי פירושו דמיירי בהערמת מכירה [החלה כדינה] אין הכרח לפרש דפליגי שאין לגזור אטו הערמה, אלא י"ל דטעם היתרן משום שס"ל **להתיר** מכירה כזו, וכדמוכח בברייתא שהתירו מכירה כזו [לא לפירוש רב עמרם. שגם הוא מודה שם שלהראשונים התירו הערמה מעט, אם יש למכירה אפשרות קניין אמיתי], וכן ראיתי שפירשו במחברי זמנינו.

כט). וע"ע רמב"ם ביכורים י"א ח' לגבי כהן המחזיר את כסף הפדיון שאם האב נתן לו בהקנאה גמורה מותר להחזירו, ומשמע שאף אם יהיה רגילות כזומותר, אם האב התכוון מצידו להקנאה לעולם [שבגמ' בכורות נא: מבואר שרב חנינא היה מנהגו להחזיר כסף הפדיון, וכאשר ראה אב אחד שמחזר לפניו שיחזיר לו אמר שלא יצא ידי"ח כיון שלא נתכוין למתנה מוחלטת, והרמב"ם סיכם דין זה בסתמא דאם מכוין למתנה גמורה שרי, שמשמע שגם אם האב יודע על מנהגו זה, אם עכ"פ מכוין להקנאה גמורה].

ובכפתור ופרח פ"ד הזכיר ג"כ שיש מנהג כזה להערים למכור את החמץ לגוי כדי לחזור ולקנותו אחר הפסח[ל], וכן בתה"ד סי' קי"ט כתב לגבי דבר שיש בו חשש חמץ שראוי להורות לתת לנכרי מחוץ לבית במתנה גמורה ויחזור ויזכה בהם אחר הפסח, וכן בתשובה שלאחמ"כ נשאל במי שיש בידו חמץ וקשה עליו לבערן ורוצה ליתנם לנכרי אם מותר לעשות כן, והאריך שם להוכיח דשפיר לעשות כן, ומשמע שיכול לעשות כן בכל שנה ושנה, וגם בשו"ת הרשב"א (א' תת"נ) הביא בשם המהר"ם מרוטנבורג שכתב "על חומץ שנתחמץ בשמרי שכר יש למכרו לגוים קודם הפסח, ולומר לו אם תשמרהו עד לאחר הפסח אקנהו ממך אני או יהודי אחר", וכן באו"ז (סי' תשמ"ח) למד מדברי הברייתא דכל שמקנה בהקנאה גמורה בלא שיור כוחו בה מותר לעשות כן, ולמד מזה גם לעניין הפקר ע"ש, ומשמע דאף אם עושה כן מידי שנה בשנה שרי, וכעי"ז מבואר בהגהמו"י שבת ו' ב' לגבי שליחת גוי לקנות במעות ישראל שהתיר ע"פ הברייתא גבי חמץ, וכן משמעות תשובת רש"י ותשובת הרשב"ש הנ"ל, וכן משמעות לשון הטור שסתם לכתוב את היתר המכירה, ובפרט לפי גירסת הדפוסים[לא] שכתב שרשאי לומר לגוי להדיא שיקח ממנו אחר הפסח[לב].

ל). ע"ש דכתב לגבי מה שגזרו על מירוח גוי חיוב מעשר משום "גזירת בעלי כיסין" [- אנשים שיש להם שדות רבות, וכדי להיפטר מחיוב המעשר יקנוהו לגויים שימרחוהו ויחזירום להם] וז"ל "וזאת הערמה שאנו חוששין הוא מילתא דשכיח, כלומר שיקנה אדם תבואתו לגוי, שהרי כמה בני אדם עושין כיוצא בזה בשביל הרווחה, כשהוא קרוב לפסח רואה גוי נאמן אצלו ומפקיד בידו מורייס הבא מן הדגן שעוברין עליו בפסח, ומערימין להקנותו לו, ומאמינים בו שיחזירנו לו לאחר הפסח, כל שכן הכא" וכו'.

ובס' מכירת חמץ כהלכתו (שביבי אש א') הבין מדבריו דר"ל שכמו שמכירת חמץ אסורה מטעם זה, כך לגבי מירוח גוי אסור, ופירש שם דאעפ"כ אין ראיה דס"ל כדעת רב עמרם גאון, דמדיוק דבריו [שכתב פיקדון] משמע דטעם איסורו משום שאין מכוונים להקנאה אמיתית אלא להערמה, אבל אם יכוונו להקנאה אמיתית לא אסר.

אבל קשה לפרש כן דלפי"ז למה אסרו ולא התנו את ההיתר ע"מ שיקנה באמת [וכמו שאכן אמרו בברייתא], ויותר נראה דמש"כ פיקדון הוא משום שבפועל זה תכלית כוונתם, אע"פ שלצורך כך מתכונים להקנות באמת, וכפי שהקדים שהגזירה היא במי **שמקנה** לנכרי. ומ"מ אין נראה להביא ראיה מדבריו דס"ל כשיטת רב עמרם גאון, דאין כוונתו שאלו העושים כן בחמצם עוברים באיסור אלא שבפועל עושין כן, ולכך יש לאסור לגבי מירוח הדגן [ורק מוכיח שהיא גזירה קרובה, וכפי שרואים בעינינו בדומה לזה גבי חמץ. ומה שלא אסרו בחמץ משום גזירת בעלי כיסין הוא משום שאין רצון התורה שהחמץ ילך לאיבוד אלא שלא יהיה ברשות הישראל, ומשא"כ מעשר רצון התורה שינתן, ולכן לא התירו חכמים להערים בזה. ושוב ראיתי למי שכתב לפרש כן].

ואחר שמצינו בדבריהם שנקטו בפשיטות שימכור או יתן לגוי[לג], ולא דנו כלל מצד שחוזר על כך מידי שנה בשנה - ובלבד שיקנה החמץ בקניין גמור, משמע דאף שאר הראשונים שסתמו וכתבו את דיני המכירה לגוי הסכימה דעתם לזה[לד], והב"י וכל האחרונים נשענים על דעת רוב הראשונים ופשט הסוגיות.

אמנם אע"פ שנתבאר שדעת רוב הראשונים שלא אסרו חז"ל את המכירה לגוי גם כאשר ידוע בבירור שהגוי עתיד להחזירו לישראל, עדיין אין בכך די כדי להתיר את המכירה כפי שנהוגה בזמנינו, דבאמת אחר שהחלו לנהוג הנהגה כללית

לא). בדפוס ראשון (קושטא, רנ"ד) לשון הטור הוא שמא אצטרך ואקחנו ממך, אבל הפוסקים כולם דנו בגירסת הטור כפי שלפנינו, ועיין לקמן.

לב). יש המוכיחים כן גם ממש"כ הראשונים [והם רבינו שלמה מפלייז"א המובא באו"ז הנ"ל, רש"י (האורה סי' פ'), מחזור ויטרי בשם ר"ת (הלכות פסח דין י"ג), המרדכי (פסחים סי' תקצ"ו), המהרי"ל (הל' ל' יום קודם הפסח דף ג:), הסמ"ק (רכ"ב), תוספות ר"פ (פסחים מה:), האגודה (קובץ שיטות קמאי, פסחים מה.), צרור החיים (הדרך התשיעי סי' כ'), אורחות חיים (הלכות חמץ ומצה, דף קנ"ט ודף קס"ג), אוהל מועד (ב' ו'), הרי"ו (נ"ה ח"ה מז:), הגהומ"י בשם הר"י מפארי"ז (הל' חמו"מ ב' ט"ו), והביאם הטור וב"י בסי' תמ"ב, ופסקם השו"ע סי"א להלכה] בעניין העריבות שלשים בהם בצק, ויש בהם כזית חמץ שא"א לנקותם, שצריך לטוחן בטיט או להקנותם לגוי ולחזור לקבלם ממנו אחר הפסח, ולכאו' היא ראיה מפורשת שנקטו הראשונים שאין איסור למכור לגוי מידי שנה בשנה.

אולם על כרחך א"א לומר כן, דהלא האוהל מועד, שבנתיב ו' הביא דין זה, המשיך בנתיב ט' וכתב דאין היתר למכור באופן שרגיל לעשות זאת מידי שנה, ועל כרחך שאין לדמות דין זה לנידו"ד. והטעם י"ל דכאן שמוכר את הבצק הדבוק אין שום חשש להערמה דוודאי מקנים זאת בלב שלם לעולם, ומה שלגבי הכלי אין הקנאה לעולם אינו גורע מהמכירה דאין הקנאתו אלא לצורך הקנאת החמץ אגבו, וכיון שהחמץ נקנה לגמרי הועילה מכירתו.

[אכן יש להוכיח מזה דהטעם שאסרו רב עמרם גאון ודעימיה למכור ברגילות כל שנה אי"ז משום שמחמת כן לא גומרים דעתם לקניין, דא"כ גם לגבי הכלי אין גומרים דעתם לזה (ובלא מכירת הכלי א"א להקנות החמץ הבלוע. ואל"כ לא היו מסתכנים בנתינת הכלי), אלא הטעם כמש"כ לעיל דפירשו את הברייתא זה אמצע משפט שחז"ל לא התירו מכירת חמץ באופן שידוע בין שניהם שהחמץ חוזר אליו, ולכן כאשר החמץ נמכר בהחלט אין איסור זה, והר"ש מפלייזא לשיטתו, שפירש כדעת רוב הראשונים דאזהרת הברייתא הוא שימכור בלב שלם, ולכן הוצרך להזהיר גם כאן שמוכרים הכלים שימכרום בהקנאה גמורה. ומי שסובר להוכיח משיטת רב עמרם ודעימיה שבאופן שרגיל למכור כל שנה אין גמ"ד להקנות אלא הוא כהפקדה גרידא, הרי שכל הראשונים הנ"ל יהיו ראיה כנגדו, ובכללם בעל האוהל מועד גופיה, וכן יקשה עליו מכל המקומות בש"ס שמצינו הקנאות כעין זה וכפי שצויין לחלקן ב במאמר הקודם, נספח א'].

לג). ונוסיף לזה את כל הראשונים הנ"ל לגבי עריבות שכתבו למכור או ליתן לגוי בפשיטות ולא ביארו חילוק [או טעם לחילוק] בזה, שמשמע שהוא הדין הרגיל של נתינה לגוי [ואע"פ שהאוהל מועד שכתב

של מכירת החמץ לגוי השתנו הרבה שינויים בתקנה זו שלא כפי המשמעות העולה מהברייתא ומפירושי הראשונים, ויש מקום לדון שמא אחר כל השינויים שוב אין מקור להתיר את המכירה. ונפרט תחילה את עיקרי השינויים.

א. בברייתא מבואר לכאו' שאין היתר לומר להדיא שיקחנו אחר הפסח, וכלשון זו העתיקו רוב הראשונים, ואילו האחרונים העלו שמותר לומר לו להדיא שיקח ממנו אחר הפסח, כמבואר במ"ב תמ"ח כ"ג.

ב. בברייתא ובראשונים מדובר על ישראל העושה מכירה פרטית עם הנכרי שעמו, ויודעים ומסכמים בבירור על מה חל המקח, והיו מוסרים את החמץ לרשותו של הקונה, והקונה היה משלם [במכירה] את הכסף בזמן הקנייה, ואילו בזמן האחרונים הונהגה במשך הזמן מכירה על כל החמץ של אנשי העיר שאין לנכרי שום מושג מהו ומה כמותו ומקומו, ואף אינו משלם את מחיריהם ואין שמים זאת כלל אלא נותן פרוטה ואת השאר זוקפים במלווה [ופעמים הוצאות השומא גדולים ממחיר החמץ עצמו, ובפרט אם מוכר חמץ מעבר לים וכיו"ב]. וכן התירו למכור שלא ע"י העברת החמץ לרשות הקונה, ואף בלא מסירת המפתח למקומות אלו (עי' מ"ב תמ"ח י"ב), ובביה"ל ס"ג הוסיף בשם הפמ"ג דאם מוכר לנכרי בזקיפת מלווה אפשר שמותר גם ליתן **חותם** על החמץ, משום שי"ל ששומרו לצורך השומא [ובנוב"י התיר בכל מכירה להניח חותם מאחר שאין בזה טעם לבטל קניין]. ויותר מכך הוסיף המ"ב (שם) דאם הוא ירא להביא לנכרי שטר 'שמא יעלה בדעתו להחזיק בחמץ' יכול לסמוך על דעת הפוסקים שמועיל תנאי שהמכירה תיעשה בכסף בלבד, וכן כל עיקר המכירה הזו פעמים רבות אין לה תוקף בדיניהם.

זאת פירש להדיא דחמץ אסור במכירה כזו, מ"מ מדסתמו כל הני ראשונים בלא לחלק ובלא לפרש שאי"ז דין המכירה הרגיל משמע שכתבו את העצה הידועה המוזכרת בברייתא והנעשית במציאות].

לד). והגר"ד יצחקי (הנ"ל הערה נח) הוסיף להוכיח משיטת ר"ל בירושלמי דס"ל שאפי' גבי הפקר, שיותר יש לחוש להערמה, מותר להערים ולהפקיר אע"פ שדעתו לזכות בזה לאחמ"כ, ובוודאי אינו חולק על הברייתא שאסרה להערים, ועל כרחך פירש דאיסור ההערמה הוא כאשר אינו גומר דעתו להקנות, אבל אין לחוש למה שעושה הקנאה גמורה בהערמה, ורבי יוחנן שאסר, ס"ל דבכה"ג שעושה בינו לבין עצמו יש לחוש טפי להערמה.

ג. בעוד שבחלק מהראשונים כתבו להדיא שהישראל אומר לנכרי שיכול למוכרו אחר הפסח לו או לישראל אחר הנהיגו האחרונים (עי' שעה"צ תמ"ח ל"א) שלא יהיה היתר לישראל אחר ליקח את מה שמכר חבירו[לה].

והנה אע"פ שכבר נתבאר לעיל באורך שאין בכל טענות אלו כדי לערער על תוקף המכירה מצד עצמה, דכיון שיודע הנכרי שהסיכוי שיפסיד מזה באמת הוא רחוק ביותר לא אכפת לו לגמור דעתו לקנות החמץ כבקשת הישראל, אע"פ שאפשר שלא גמר דעתו לשלם[לו], מ"מ יש לפקפק מצד משמעות הברייתא והראשונים שאין לעשות מכירה שיש בה הערמה ניכרת.

דהנה בברייתא, אחר שאמרו חז"ל שמותר למכור באופן שמובן בין הצדדים שצריך הגוי להחזיר קניינו אחר הפסח, הוסיפו בלשון זו: "רשאי ישראל שיאמר לנכרי, עד שאתה לוקח במנה קח במאתים, שמא אצטרך ואבוא ואקח ממך אחר הפסח", ובפשוטו הוסיפו כאן חז"ל להורות דגם כאשר הוא מרמז לגוי שעדיף לו לקנות סחורה בשווי מאתיים כדי שיוכל אחר הפסח למוכרו לו מותר[לז], אבל משמע עוד בלשון הברייתא דלא התירו שיאמר לו זאת להדיא אלא רק בדרך ספק '**שמא** אצטרך ואקח ממך', שכיון שלא הבטיחו שאחר הפסח יקנה ממנו יש למכירה אופי אמיתי, אבל כאשר אומר לו להדיא שאחר הפסח חוזר וקונה ממנו נעשית המכירה עם כוונה מובהקת וברורה של חזרה אחר הפסח, והוי הערמה ניכרת, ולא התירוהו חז"ל.

ואם כנים הדברים יש ללמוד מזה לכאו' דלא בכל גוונא התירו חז"ל לעשות את המכירה, ומלבד התנאי שיקנה את החמץ בהקנאה גמורה **יש תנאי נוסף,** שאופי הקניין לא יהיה מוחלט ועומד לחזרה, דאז הוא בגדר הערמה ניכרת שלא התירוהו כלל.

ולפי"ז יש להעיר על המכירה הנעשית בזמנינו, אחר כל השינויים הנ"ל, שכיון שאין שום אפשרות אמיתית שישאר החמץ ביד הגוי [שבוודאי לא יהיה לו לשלם

לה). והט"ז גם התיר להתנות במכירה שהוא משייר לעצמו זכות בחמץ לעניין שלא ימכרנו לאדם אחר מלבדו, ובשעה"צ אות ס"ד פקפק בזה, דסו"ס שייר לעצמו זכות בגוף החמץ.

לו). וכפי שכבר נתבאר שעיקר בקשת התשלום הוא כדי שלא יוכל להחזיק בחמץ בטענת קניין.

לז). וכדכתב בערוה"ש המובא לעיל (הערה סג), וכן את ההמשך כתב שם.

על שווי החמץ, ובוודאי יקחו ממנו את החמץ בלא אפשרות אחרת], נמצא שאסרוהו חז"ל, ולא משום שהמכירה לא חלה, אלא משום שלא התירו מכירה באופן של הערמה גלויה.

אלא שבכל האחרונים מבואר לא כדברים הנ"ל, אלא ס"ל דכל שנעשית המכירה כדינה, ואין חשש שלא גמרו דעתם לקנות ולהקנות, שוב אין פקפוק כלל על המכירה, ומתוך הנחה זו עמדו והסכימו לכל השינויים הנ"ל אחר שהכריעו שאין בזה כדי לפסול את עיקר המכירה.

דהנה בעניין לשון הברייתא מצינו להטור שגרס בלשון זו "ורשאי לומר לו עד שאתה לוקח במנה קח במאתים **שאקחנו** ממך אחר הפסח", ובב"ח שם הזכיר שבתוספתא המובאת בהרא"ש הלשון הוא שמא, וכן הרמב"ם והמרדכי והרי"ו כתבו בלשון זו, והוסיף וכתב: "אבל באגודה כתב בזה הלשון 'עד שאתה לוקח במאתים קח ממני במנה, ואני אחזור ואקנה ממך אחר הפסח' אלמא דרשאי להבטיחו שיחזור ויקנה ממנו, וכדברי רבינו, וכ"כ בתשובת מהר"ם שכתובה בתשובת הרשב"א סימן תת"נ[לח]. גם מפורש באגודה דרשאי לומר לגוי שיקנהו בזול אף על פי דמשמע מדבריו שיחזור ויקנהו ממנו ביוקר, ואפילו לומר לו בפירוש שיחזור ויקנהו ממנו ויתן לו ריוח נמי שרי, כיון דהמכירה היא עכשיו מכירה גמורה בלי הערמה", והמשיך דלגירסת הרא"ש דהלשון הוא עד שאתה לוקח במנה קח במאתיים אין מקור שיכול לומר לו שיתן לו רווח, ושוב המשיך ופירש גם לדבריו ע"ש. וכן בט"ז כתב שיכול לומר שיתן לו אח"כ רווח על כך, מכיוון דעכ"פ מכירה גמורה היא, וגם בחק יעקב סקי"ט הביא את תשובת המהר"ם המובאת ברשב"א, והוסיף עוד שכתבו האחרונים שיכול גם לומר לו שיתן לו רווח על כך, ובמקור חיים סקי"ב הביא את דבריו, וכן הפרי חדש הביא את דברי האגודה המובאים בב"ח וסיים דכן נראה עיקר כיון דהמכירה היא מכירה גמורה בלא הערמה, וכן במטה יהודה הביא את דברי הב"ח שהסתפק בדעת הרא"ש ודחה דבריו ע"ש, וס"ל שלכו"ע יכול לומר לו שיקנהו בזול ושלאחמ"ח יחזור ויקנה ממנו כיון שהמכירה הוי מכירה גמורה. והוסיף שאין לדקדק בלשונות הרמב"ם והשו"ע

לח). אמנם הלשון שם הוא "ואקחנו ממך אני הוא ישראל אחר", ויש שהעיר דמשמע א"כ שאינו לשון של הבטחה על הקנייה אלא מראה מקום הוא לו שכדאי לו הדבר כיון שאם יהיה שלו ירצו זאת הישראלים אחר הפסח, ואין כאן הערמה ניכרת.

שכתבו שמא, דא"כ נשווייה להטור דפליג על הרמב"ם וזה לא אפשר, דגם התוספתא המובאת בלשון אביו הרא"ש כתובה בלשון זו ואם היה חולק היה צריך לבאר, וכן הב"י העתיק את לשון הברייתא על דברי הטור בלא לציין שחולקים, וכ"נ דעת הפר"ח והמגן דוד ודלא כמשמעות דברי המג"א סק"ו דליתא, ועי' עולת שבת [המג"א על לשון השו"ע הוסיף "והטור כתב שרשאי לומר לו קח במאתיים ואקחנו ממך אחר הפסח ע"ש", ומשמע שפירש שהשו"ע פליג עליו. והעו"ש העתיק מהב"ח שמותר לומר לו שאקחנו ממך אחר הפסח, אבל להבטיחו שיתן לו רווח על כך אסור, דנראה כהערמה, ומ"מ בדיעבד מותר כיון שהמכירה מכירה]. ובא"ר הביא על לשון השו"ע והלבוש דהב"ח כתב שמותר להבטיחו על כך ושיתן לו ע"ז רווח, וכן משמע בהגהות מיימוניות פ"ו דשבת[לט], וכן פסקו הגר"ז (סקי"ז) ח"א (קכ"ד ז') והמ"ב (סקכ"ג).

ומבואר דהסכמת רוב האחרונים שאין לדקדק לשון זו שבברייתא, ומותר לומר לגוי להדיא שיקח ממנו אחר הפסח ויוסיף לו רווח על כך[מ], ובדרך זו הלכו בשאר השינויים הנזכרים לעיל וכתבו שכיון שאין בזה כדי לערער על תוקפה של המכירה אין בזה איסור, אע"פ שבוודאי הוי בגדר הערמה ניכרת, וכן בשאר הנידונים שדנו לגבי מכירת חמץ המו"מ בין האחרונים הוא אם זה מבטל את המכירה או לא[מא], ואפשר שפירשו לשון הברייתא דלכתחילה יש לעשות באופן

לט). שמבואר בדבריו דמתנה ע"מ להחזיר אסרו משום חומרא דפסח [והביאו התה"ד סי' ק"כ והרמ"א בהגהותיו על המרדכי (שבת רמ"ז רמ"ט)], ומשמע דלולי כן אין לאסור אע"פ שמבטיח עצמו שיחזור אליו הקניין. ויש לדחות דתנאי זה שלא יהיה ע"מ להחזיר העמידוהו חז"ל כתנאי המעכב גם בדיעבד משום חומרא דפסח, אבל אופי המכירה שצריך להיות בלא הערמה ניכרת י"ל דהוא דין לכתחילה ואינו אוסר בדיעבד.

מ). ומה שהוכיחו מלשון האגודה והמהר"ם ולא הוכיחו להיפוך מלשונות רוב הראשונים שהעתיקו לשון שמא י"ל דאחר שהאגודה ומהר"ם פירשו דה"ה לומר לו להדיא מותר שוב אין מקור בדבריהם שחולקים ע"ז, דשמא רק העתיקו כלשון הברייתא, וכדברי המטה יהודה דאין להניח שהטור חולק על הרמב"ם והרא"ש בלא להזכיר.

מא). יעויין ביה"ל ס"ד לגבי הצעת המג"א שיאמר לו 'ותחזירהו לי אחר הפסח' שלא בלשון תנאי, ועוד. ולשיטת הבכור שור כל עיקר תקנת המכירה היא עשיית הערמה הניכרת, ואעפ"כ התירו. אמנם מצאנו גם באחרונים שכתבו לבאר הטעם דאי"ז הערמה ברורה דאפשר לו לגוי לקנות החמץ אם ילך לאדם עשיר או ישעבד עצמו לשלם החוב וכיו"ב (עי' נשמ"א קכ"ד ח', חת"ס או"ח סי' ס"ב, בגדי ישע ב' ט'), ובזמנינו כל זה לא יתכן כמעט, מ"מ גם הם לא אסרו את המכירה אם לא מתקיימת אפשרות זו, אלא שלכתחילה יש לבאר הטעם היאך המכירה יכולה להיות אמיתית, וכן מה שהעדיפו כמה אחרונים את

שיהיה הערמה פחותה ככל שאפשר, ולכן בזמן הראשונים, שלא מכרו דברים מרובים, חייבו הראשונים להוציאם מרשותו וליתנו ברשות הגוי וכו', אבל בזמן האחרונים, שלא היה אפשר לעשות כן, העמידו דבריהם על הדין, וכיון שאין המכירה נגרעת מחמת כן אין בכך איסור.

ושוב העירוני שכיון שבדפוס קושטא של הטור כתוב בלשון "שמא אצטרך ואקחנו ממך[מב]" מסתבר שזה היה לפני הב"י[מג], וכיון שהאחרונים יסדו דבריהם על דברי הטור וסתימת הב"י שוב אין ראיה שדבריהם קיימים[מד], וע"ע בפרישה שהגיה את דברי הטור והוסיף בו עפ"י התוספתא לשון שמא, וכן משמעות הרבה ראשונים שרק באופן זה מותר, וא"כ יש מקום לפקפק דאילו היו יודעים האחרונים גירסה זו שבטור לא היו סומכים להתיר כנגד משמעויות שאר הראשונים.

ואם אכן יש לחוש דגירסת הברייתא בלשון שמא הוא בדווקא [ונאמר שאסרו חז"ל למכור בלשון וודאי] לכאו' יש ללמוד מכך שלא התירו חז"ל את המכירה באופן שידוע בבירור שעתיד להחזירו [ולכן הזהירו לומר לשון שמא], ולפי"ז מכירה דידן, שברור בלא ספק שהגוי יחזירנו אחר הפסח, אסור לעשותה. אולם, אחר ההתבוננות נראה דאין הכרח לפירוש זה, דשמא הטעם שאסרו חז"ל לומר לו בלשון וודאי שיחזור ויקנה ממנו אחר הפסח הוא כדי שלא תהיה הערמה נעשית בפיו להדיא, אבל אם הגוי מבין מעצמו שיבואו אחר הפסח ויקנו ממנו אין בכך איסור כלל, ולפי"ז כל שאינו אומר בפיו ממש שעתיד לחזור ולקנות ממנו

המכירה הפרטית מאשר המכירה הכללית מטעם דהוי הערמה ניכרת הוא משום שלכתחילה אין לנו לתקן באופן כזה, אבל במקום הצורך אינו אסור מדינא [וכן מבואר בתשובת הגר"ש קלוגר, דכ' שהרב האוסר לא ידע מכל המכשולות שנעשו במכירה הפרטית ואם היה יודע היה וודאי מצדיק את המכירה הכללית, אע"פ שסבר שהוא בגדר הערמה ניכרת מאוד].

מב). צ"ע אם זה הגירסא המדוייקת מאחר שבשאר דפוסים שהודפסו בזמן זה (באיטליה וספרד) כתוב בלא לשון שמא, וכן בקיצור פסקי הרא"ש העתיק דברי אביו הרא"ש בלא שמא.

מג). משום שעד שנת רצ"ו התגורר בתורכיה, ועי' ב"י חו"מ סי' תכ"ו שכתב שהתחיל במלאכת הכתיבה באנדרינופולי (עיר בתורכיה) בשנת רפ"ב וסיימו בצפת בשנת ש"ב, ומסתבר שזה הגירסה שהיה לפניו, ובזה יתבאר הטעם שלא עמד על שינוי הלשונות.

מד). ואמנם חלק מהאחרונים כתבו דלשון שמא לאו דווקא אף בלא להביא דברי הטור, אלא מטעם דכיון שמכירה גמורה היא מה נפק"מ בלשון אמירתו, אבל אין הכרח שלא הסתייעו להכרעה זו מלשון הטור.

אע"פ שיודע שכן הוא מנהג היהודים מותר, ועל כרחינו יש לפרש כן בדעת הראשונים [שהובאו לעיל] שהתירו לעשות את המכירה מידי שנה בשנה, שא"א שלא יהפך להיות הרגל ידוע שאחר הפסח חוזר וקונה מאת הגוי[מה], וכן פעמים רבות שמוכר או נותן לאוהבו שסומך עליו בוודאות שיחזור ויתן לו, ועל כרחך דגם אם כוונת הלשון שמא שבברייתא הוא בדווקא הוא מטעם זה ולא משום שצריך שאפשרות ההחזרה תישאר מסופקת, שכלפי זה כתבו כל הפוסקים דכיון שעושה מכירה גמורה כדינה שוב אין בה חשש כלל, ואכן בערוך השולחן (תמ"ח ט"ו-ט"ז, הובא לשונו לעיל הערה סג) כתב להדיא כפירוש זה בפשט הברייתא ע"ש[מו].

◆ ◆ ◆

מה). דאע"פ שמחולק אופי המכירה שנעשה בזמניהם לאופי המכירה הנהוג בדורות האחרונים [שבדורות אלו כמעט א"א לנכרי לשלם בפועל על החמץ שקונה, וגם אם יכול לשלם הקושי בקיבוץ החמץ ומכירתו ימנעוהו מזה כמעט בוודאי] יש להוכיח מזה, דהאיסור שבברייתא אינו כאשר א"א לגוי בלא להחזיר אלא כאשר ידוע וברור בין שניהם שזהו קנייה לזמן והגוי אינו עתיד ליגע בחמץ כלל, וכיון שכך ברור שגם בזמניהם בהרבה מצבים הגיעו לכלל ברירות כזו, וכמו שבזמנינו כאשר מקנים בגד לאחר לפוטרו מציצית או מחובת קריעה ברור לכל שהקונה אינו עתיד לעכבו ברשותו אע"פ שבידו הדבר.

מו). ואין להקשות דכיון שבלבו ובלב כל אדם שאין הגוי קונה אלא על דעת להחזיר נמצא דהוי כמפרש להדיא שדעתו להחזיר, דאין האיסור אלא כשאומר בפיו להדיא ולא כאשר מובן מתוך הדברים, אע"פ שאין ספק בכך. ואין להקשות עוד דלכאו' הוי כאילו התנו שיחזור ויקנה ממנו כיון שבלבו ובלב כל אדם שבלא זה אינו רוצה לקנות, ובח"א כתב שאסור להתנות שיחזור ויקנה, דכבר נתבאר לעיל הערה כז דכיון שיש איסור לעשות תנאי על כרחך נעשיתה העיסקה בלא תנאי, ואעפ"כ הגוי מסכים לכך כיון שמאמין בישראל שיחזור ויקנה ממנו אף בלא התנאי [וזה המציאות, שאינם סוברים שיש תנאי ע"ז, אלא שלא חוששים לסיכון הרחוק שלא יקנו מהם].